

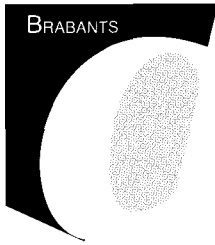
Cor Swanenberg

Een Brabantse moedertaal (2)

Nadat we in de vorige aflevering van dit tijdschrift vooral aandacht schonken aan de exclusieve dialectwoorden, de spreuken en de boerentaal, willen we vervolgen met een aantal zaken die mede illustreren dat het boek *Herinneringen aan mijn moedertaal* dat Cornelis Verhoeven in 1978 publiceerde, tot de mooiste boeken behoort die over Brabants dialect geschreven zijn.

Franse invloed

Het is een feit dat er nogal wat woorden in de Brabantse dialecten te vinden zijn die een Franse oorsprong hebben. Woorden als *straant* (assurant - zelfverzekerd), *föllie* (voile - sluier), *limmener* (illuminer - feestvieren) en *vievedevos* (de vive force - zonder dralen) zijn daarvan fraaie voorbeelden. Verhoeven over dergelijke woorden: "Behalve het Ruwenbergse Frans als 'merci', 'bon soir' en 'après vous' waren er in de gewone taal nogal wat gallicismen aanwezig die er waren blijven hangen uit de tijd van de revolutie. In het Zuid-Nederlands zijn vanouds de Franse uitdrukkingen talrijker dan boven de rivieren. In tegenstelling tot de citaten die uitdrukkelijk naar het buitenland bleven verwijzen en daar hun chic aan dankten, waren deze woorden helemaal opgenomen in het dialect: hun chic was bij wijze van spreken versleten en vergeten. Zo was er bv. een groot verschil in intellectueel gehalte tussen 'bonsoir' dat Frans bleef en 'bonjour' dat in de vorm van *bezjoer* helemaal ingeburgerd was. Zelfs kinderen werden al aangespoord om *dag te sjoeren* en dat gebeurde niet op gezag van de Fransman. Er werd *voile*, *cache-nez*, *vorket* en *petazzie* gezegd, *mesjal* en *toepertoe* zonder dat daar bijzonder geleerde bedoelingen achter zaten."

In Verhoevens 'klein idioticon' zijn heel wat Frans geparenteerde woorden te vinden: *apparentie* (apparence - uiterlijk, schijn; aanstalten), *avanceren* (avancer - voorwaarts gaan, vorderen; opschieten), *berzie* (berge - oever, berm, schuit; grote hoeveelheid), *broelie* (brouille - onmin, onenigheid; wanorde), *kaskenade* (gasconnade - opsnijderij), *lampbels* (lampe belge - grote petroleumlamp), *mesjal* (maréchal - maarschalk, wachtmeester; parmantig baasje), *navenant* (à l'avenant - naar verhouding), *parmentatie* (parentage - bloedverwantschap), *impesaant* of *meepeesaant* (en passant - intussen), *petazie* (potage - soep; stampot), *Sjaaksjoer* (Jacques Jour - Zwarte Piet), *suust* (c'est juste - juist), *verkoevereren* (recouvrir - terugkrijgen; van een ziekte herstellen, er op vooruitgaan), *verkèt* of *ket* (fourchette - vork) en *zwiet* (suite - gevolg, stoet; opschepperij).

(Overigens moet ik bij dat voorlaatste woord melden dat professor Weijnen mij ooit op de vingers tikte toen ik beweerde dat *verkèt* van het Franse 'fourchette' kwam. Hij leerde ons dat de vorm *fursjet* van het Franse 'fourchette' komt dat teruggaat op een verkleiningsvorm van het Latijnse 'furcu'. Die Latijnse -k- wordt in het grootste deel van de Franse dialecten -sj- maar blijft in Picardië -k-. Dus is, om het zuiver te stellen, *verkèt* een leenwoord uit het Picardisch en is het niet geheel juist te zeggen dat 'fourchette' aan *verkèt* ten grondslag ligt. Dit gaat wel op voor het eveneens (ook rond Tilburg) voorkomende dialectwoord *fursjet*.)

Over *toepertoe* zegt Verhoeven: "En dunne sneetjes brood met veel gaatjes erin noemden wij 'boterdiefkes'; daar nog eens veel beleg op doen was 'toepertoe', een mooi woord dat op een of andere manier aan het Frans ontleend was."

Volgens het *Französisches Etymologisches Wörterbuch* van Walthert von Wartburg komt

toepertoe van 'tout par tout' (= entièrement) en het betekent zoiets als 'alles ineens'.

De *Herinneringen* omvatten een hoofdstukje met de titel 'Zegt de Fransman'. Het gaat hier over de rol van het citaat, dat er volgens Verhoeven vooral op gericht is de spreker de verlegenheid te besparen die optreedt wanneer hij voor eigen rekening iets moet formuleren. Verhoeven vertelt hoe in zijn jeugd een simpel Frans woordje als 'merci' steeds gevolgd werd door 'zegt de Fransman'. Hij vraagt zich af waarom het bij Frans bleef en nooit Engels of Duits werd en zegt daarover: "Ik denk dat deze keus bepaald werd door het feit dat een vrij groot aantal mensen uit het dorp op een 'Franse' school geweest was, bijvoorbeeld 'De Ruwenberg' in St.Michielsgestel, waar het Frans tot kort voor de tweede wereldoorlog de voorgeschreven voertaal was. In zijn *Brabantse Herinneringen* beschrijft Anton van Duinkerken hoe dat systeem werkte. Zelf zegt hij er zoveel Frans geleerd te hebben dat hij op zijn elfde jaar boeken in die taal kon lezen. Maar ik denk, dat het met de meerderheid ging als met al die gymnasiasten, die van hun Latijn niet veel meer overhouden dan een paar losse verzen en een zekere verwaandheid. Mensen kunnen soms een intellectuele status ontlenen aan wat ze vergeten zijn. Zo was destijds een woordje Frans heel chic."

Taalinteresse

In veel teksten van Cornelis Verhoeven is de taal een min of meer uitdrukkelijk thema; we kunnen bijvoorbeeld denken aan *Het besef*, waarin hij hardop woorden weegt, aan zijn boek *Een register. Bedenkingen over woorden en glossen*, aan zijn lijvige bundel *Dierbare woorden* of aan de taalkundige krantenstukjes in diverse dagbladen. Zijn taalinteresse demonstreerde Verhoeven

eerder al in het verslag van de taalontwikkeling bij zijn dochtertje, getiteld *Een vogeltje in mijn buik. De taal van Nena*.

In veel van Verhoevens werk klinkt de moedertaal door, letterlijk, zoals in de *Resten van het vaderschap*, waar hij zijn vader in diens laatste dagen 'dank ouw' laat zeggen, een ouderwetse en nadrukkelijke vorm voor 'dank oe'. In het verhaal *De recht-bank* krijgt een zekere gefingeerde Bertus van Dorsum het woord: "Edelachtbare, wat deze man hier zegt, is *gelijk* gelogen."

Maar dikwijls nemen de verwijzingen ook de vorm van overdenking aan, zoals wanneer hij zijn dochtertje probeert te begrijpen: "De taal die zij nu leert, zal waarschijnlijk haar moedertaal blijven. Zij zal haar nooit vergeten, maar evengoed is het vrijwel uitgesloten dat zij zich later nog iets kan herinneren van deze tijd en van het leerproces zelf. Het geniale begin wordt volkomen weg gefilterd uit de herinnering. Het is niet te herhalen en door geen enkele natuurlijke methode na te doen. Het heeft zijn functie en als die voltooid is, verdwijnt het spoorloos, mythisch en onbenaderbaar, in een mistige oertijd."

'Pastoors-Brabants' en zuiver dialect

In *Voor eigen gebruik* komt in het hoofdstuk 'Loffelijk onder de laatsten' deze passage voor: "Wie dialect wil spreken om er bij de boeren in te komen, moet het goed doen. Maar dat dialect van de kapelaan, zo heb ik later ontdekt, is het taaleigen van de geestelijkheid van het hele bisdom. Zij heb-ben het op het

seminarie geleerd. Het is een eenheidsbrabants, gebracht met precies die van zielzorgelijke bijbedoelingen walmende jovialiteit, waarvan men veronderstelde dat ze er bij de grote massa, waarop men mikte, inging als koek. 'En hoe gaget mee Kese?' is een in mijn leven steeds weer terugkerend zinnetje, waaraan ik altijd met ergernis terugdenk. Het objectiverend, distantiërend gebruik van deze dialectische verbogen naam – even

Fragment uit hoofdstuk 'De laatste allochtoon' in handschrift. De tekst staat integraal op de cd bij dit nummer

5.

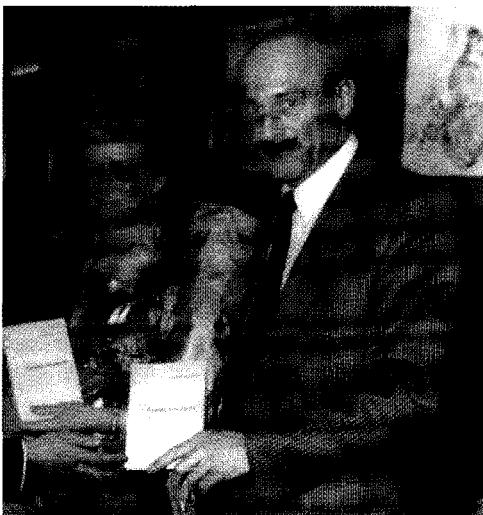
9.10.73.

De opleuwt van de klomp, om maar een willekeurige voorbeeld te nemen, liet mij verband te houden met deze cultus van rijetijds landelijkheid. Moederlike te verwaken vint ik de verregaande moraliteit waarmee een aantal ellidieren het dialect van wat zij met een klompde hem "de oorspronkelijke bevolking" noemen, imiteren. Zij verliesen bijstaan in de veronderstelling dat het niet zo gemakkelijk is als een dialect. Des-wyl ik zelfs het tegendeel waar is. Het is een grote ellende om door een bungalow, pruit de hiërarchie en een Hollander op klompen "moeder" of "janne" te horen zeggen, wanneer die worden onderwerp van een hem zijn en dus gewone "moeder" of "janne" moeten klinken. Toen ik niet betrouwbare bron heb ik met zo'n neo-rustieke bunt de interpretatie quaestie "Chomert-jantheerde die met goed rijk?" een voorlopig dieptegunt in mijn ervaringen met de moedertaal en als zodanig onbetrouwbare gezicht in mijn samenvoegende provinciale kintje. Het is niet ook alle betrekkingen verbanden met een oude vriend die mij met de gewone guntigheid in de ogen vroeg, hoe het met ons ging "op den boerdensieje". Ni wens dat niet meer uit te leggen.

laten horen dat je die naam niet vergeten bent, alsof daar zoveel aanleiding toe zou bestaan, tekent de clericus als een zalvende en zegenende voorbijganger (...). Zijn eenheidsdialect is (was) zijn sacrale, rituele taal, zijn Latijn voor niet-liturgisch gebruik, waarin het grote weten joviaal verborgen werd. Dat was een priester. En zo waren ze allemaal. Geen image is zo uniform als dat van de Brabantse wereld-geestelijke. Zij kwamen allemaal van dezelfde fabriek en hadden allemaal dezelfde manieren." Cornelis kan het weten; hij heeft zelf op dat seminarie gezeten.

Verhoeven houdt van zijn dialect en probeert het in een koesterende omgang te beschermen en zuiver te houden: zijn kritiek ten aanzien van allochtonen die dat taaltje ook wel eens even zullen spreken, is lang niet mals. Niet alleen geeft hij af en toe een sneer aan de taal van Den Bosch (die hij karakteriseert als een 'rommelige en onkundig uitgevoerde imitatie van wat de omwonende stammen en de plaatselijke hogere

Nelleke de Laat (l) en Cornelis Verhoeven bij de presentatie van Zonder een zucht (1983). Foto: Cor Swanenberg

kasten spreken', maar tegen de nieuwgevestigde nitwits trekt hij regelrecht van leer (zoals in het hoofdstukje 'De laatste allochtoon' van de *Herinneringen*): "Het is een pure ellende om door een bungalowpark te fietsen en een Hollander op klompen 'moeders' en 'Janne' te horen zeggen, wanneer die woorden onderwerp van een zin zijn en dus gewoon als 'moeder' en 'Jan' moeten klinken. En wat mag de geestelijke achtergrond zijn van iemand uit wiens mond ik via uiterst betrouwbare bron de aan de sjieke neo-rustieke omgeving aangepaste uitspraak heb genoteerd: 'Chover-Janne, chaode chij mee peerd rije?' Deze zin vormt een voorlopig dieptepunt in mijn ervaringen met de moedertaal. Intussen heb ik ook alle betrekkingen verbroken met een oude kennis, die mij met superieure guitigheid in de ogen vroeg, hoe het met ons ging 'op den boerderieje'. Ik wens dat niet nader uit te leggen, maar het was in elk geval geen parodie."

In een interview met Cornelis in het Nijmeegse reünistenblad *KUZien* (herfst 1994) klinkt gekrenkte boerentrots door: "Zo straalden in Nijmegen nogal eens wat corpballen het gevoel uit dat een boerenzoon per se een stomme lul is. En als ze dat een paar keer overdragen dan denk je: dat hebben we dus weer gezien. Dat wereldje waar ze zo geaffecteerd hun dialect zaten te verloocheunen stuitte mij vreselijk tegen de borst. Het is nooit bij mij opgekomen om mij aan te passen aan wat zich aandient als de bovenlaag."

Uniek boek

Het moge duidelijk zijn dat *Herinneringen aan mijn moedertaal* een uniek boek is. Het is een bundeling van een veertigtal opstellen over de taal waarin de schrijver opgroeide: het Udenhouts dialect. Verhoeven probeert opkomende vragen óf rationeel óf emotio-

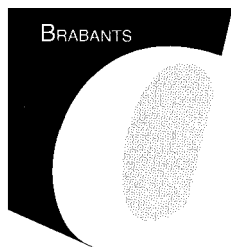
neel op te lossen. Daarover zegt hij zelf: "Er zijn momenten waarop diep in mijn provinciale ziel, bijna zonder aanleiding, een troebel mengsel van achterdocht en jaloezie, schaamte en trots begint te dampen." Cornelis Verhoeven leerde zijn Udenhouts vooral in de jaren dertig in een agrarisch dorp in de nabijheid van Tilburg. Hij schrijft in dat verband: "Omdat ik kort daarna de officiële en als superieur ervaren algemeen beschaafde taal leerde, heeft dat dialect al gauw iets beschamends gekregen (...) Elke uitbreiding van de horizon was een moeizaam en soms pijnlijk proces, waarin een vorm van verraad tegenover de herkomst moest worden afgewogen tegen een winst aan verstaanbaarheid en een ruimer krediet. Bij elke stap kromp de provinciale huid ineen tot kippenvet." Zo geeft Verhoeven het kader van zijn *Herinneringen* aan. Taalonzekerheden spelen een belangrijke rol in het boek. In zekere zin vormen Verhoevens herinneringen een pleidooi voor de streektaal. De auteur wijst 'op het geloof dat er een standaardtaal is, waarvan niemand die wil meetellen, mag afwijken'. Wie zo denkt en handelt, verloochent zijn afkomst en vergeet dat 'de taal niet een jas is die aan- en uitgetrokken wordt, maar eerder iets als een huid'. Verhoeven noemt het Algemeen Beschaafd Nederlands 'het winnende dialect, de taal van een imperialistisch en koloniserend centrum'. Hij verstaat de kunst boeiend te schrijven over de problematiek van de tweetaligheid, en brengt een fors deel van zijn oertaal in kaart. Iedereen die zich voor taal interesseert, ontmoet veel wetenswaardigs en verrassends. Zelfs wanneer er kritische aantekeningen bij zijn *Herinneringen* gemaakt zouden kunnen worden, en ook gemaakt zijn. Een recensent verwijt het Verhoeven dat hij in zijn *idioticon* steeds de vernederlandste vorm voorop plaatst, en daarmee de

indruk wekt dat het Nederlands er eerder was dan het dialect; maar zo'n verwijt negeert de context van de schrijver die zijn oertaal wilde demonstreren voor een groter publiek. Daar staat tegenover dat het grote voordeel van deze werkwijze nu wel is dat zijn woordenlijst heel toegankelijk is voor iedereen. Een ander negatief geluid betreft de gissingen die Verhoeven soms ondernam, wanneer hij uit was op een etymologie die te duister bleek; en inderdaad gaat Verhoeven daarbij een enkele keer in de fout.

Maar hij is ook voor alles een schrijver die zijn moedertaal benut, als uitgangspunt en als vocabulaire, ook wanneer hij het beschaafde dialect spreekt, en misschien wel wanneer hij het intiemste aan wil duiden; in een prachtige mijmerende passage staat het woord 'toemaatkatje' centraal; hij vertelt er dat het woord hem te binnen schoot bij de geboorte van zijn dochtertje, haast niet meer verwacht na acht jaar huwelijk.

"'Toemaat' is de naam voor najaarsgras, gegroeid na de hooitijd, het meest treffende woord om in een agrarisch milieu een onverwachte meevaller of een geschenk uit de hemel aan te duiden. Bij nader inzien zou het nog bijbels te interpreteren zijn ook (Luc. 6,38). Verder is alles duidelijk. Najaarskatjes zijn wat kleiner dan voorjaarskatjes en daarom voor mensen die poezen niet alleen op hun nut taxeren, ook vertederend. Grote vloekers, paardenbeulen en achterdochtige misantropen heb ik met deze troetelnaam hun dochtertje horen toespreken (...) Ik zou geen poëtischer en sympathieker woord kunnen vinden voor een klein wezentje dat de nazomer van een leven komt verwarmen." (*Herinneringen aan mijn moedertaal*, blz. 58-59.)

In zulke contexten ontstijgt Verhoeven de catalogiserende bezigheid en dan kun je wel de intellectuele eerlijkheid ruimte geven die

me laat twifelen, maar die kwaliteit valt in het niet bij de inspiratie en de voorgetoverde toon van de oorspronkelijke scène. Het is goed te melden dat in West-Brabant de term '*baomeskatje*' in gebruik is en dat in andere Midden- en Oost-Brabantse dialecten voor dezelfde '*felis*'-variant de minder poëtische benamingen '*kraoskètje*' en '*aassekètje*' in gebruik zijn – en dat duidt eerder op een inferieur wezen ('*kraos*' = kruis, in de betekenis 'zwart', 'beroet', 'besmeurd', en 'aasse' is 'as'; het najaarskatje zocht de kachel en de warme asla op en zag er vaak verformfaaid en ongezond uit), maar *toemaatskatje* klinkt dan toch beduidend aantrekkelijker.

Bronnen:

- Cornelis Verhoeven, *Herinneringen aan mijn moedertaal*, Baarn, 1978.
Cornelis Verhoeven, *Voor eigen gebruik*, Utrecht, 1969.
Cornelis Verhoeven, *De resten van het vaderschap*, Bilthoven, 1975.
Cornelis Verhoeven, *Een vogeltje in mijn buik. De taal van Nena*, Baarn, 1976.
Cornelis Verhoeven, *Het besef*, Baarn, 1991.
Cornelis Verhoeven, *Een register. Bedenkingen over woordjes en glossen*, Amsterdam, 1995.
Cornelis Verhoeven, *Een oog in de mist*, Tilburg, z.j.
Nelleke de Laat, Cor Swanenberg & Cornelis Verhoeven, *Den Bosch van binnen en van buiten*, Venlo, 1984.
Cornelis Verhoeven, *Dierbare woorden*, Budel, 2002.